

УДК 393.05.1+718
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.150.10>

О. Таран, канд. іст. наук, наук. співроб.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0548-0678>
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Київ, Україна

ПОМИНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ: ВІЗУАЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ЦВИНТАРЯ (НА ПРИКЛАДІ СІЛЬСЬКИХ НЕКРОПОЛІВ ЛОХВИЧЧИНИ)

Аналізуються основні маркери меморіальної традиції сільського кладовища. Розглядається процес видозміни, зникнення та появи нових рис поминальної культури, пов'язаним із культурним простором кладовища. Перманентне функціонування поминальної обрядовості та стан збереження сільських некрополів є міцним інструментом підтримки й активізації культурної пам'яті не лише в межах родини чи громади, а й суспільства загалом. Епоха цифрових комунікацій дозволяє швидке запозичення окремих мортальних практик, які фіксуються методами візуальної антропології.

Ключові слова : сільське кладовище, могила, хрест, Лохвицький район, традиція, запозичення, мортальні практики.

Тема пам'яті предків є наскрізною в поховально-поминальній звичаєвості українців. Актуальність теми дослідження сільського кладовища полягає в потребі збереження духовної пам'яті суспільства: перманентне функціонування поминальної обрядовості є міцним інструментом підтримки й активізації культурної пам'яті не лише в межах родини чи громади, а й суспільства загалом. Епоха цифрових комунікацій дозволяє швидке запозичення окремих мортальних практик з урбанізованого середовища [5].

Завданням роботи є оцінка сільського кладовища як маркера традиційної поховально-поминальної культури, а також аналіз специфіки такого локального матеріально-архітектурного знакового простору, як могильні пам'ятники. Кладовище дотепер залишається особливим публічним простором села, де транслюють і відтворюють певні соціокультурні норми, спрацьовують знакові механізми репрезентації ритуальної практики взаємодії мертвих і живих.

Сільське кладовище як невід'ємна частина української некрополістики вже давно перебуває в полі зору українських етнологів [2, 4], локальне дослідження Лохвиччини як частини історико-етнографічного регіону "Полтавщина" проводиться вперше. Запропонована стаття, написана за результатами комплексного фольклорно-етнографічного експедиційного дослідження, є поглибленим аналізом функціонування поховально-поминальної обрядовості сіл Лохвицького району Полтавської обл. [1, с. 95–109]. Під час експедиційного виїзду були оглянуті такі сільські некрополі: Білогорілка, Жабки, Токарі, Гамаліївка, Високе, Вирішальне, Ісківці, Нижня Будаківка, Піски, Сенча, Яхники. Дослідження сільських кладовищ відбувалось методом візуального спостереження, фотофіксацією загальної панорами, окремих ділянок кладовищ, а також намогильних надгробків, форм і видів хрестів, плит і стел. Метод інтерв'ювання використовувався під час визначення місця й ролі кладовища в родинних і громадських практиках місцевих мешканців. Інформаторами є місцеві жителі переважно 1930–50-х рр. народження і є ретрансляторами власного досвіду мортальних практик (мають померлих родичів, могилами яких опікуються на кладовищі).

Усі обстежені кладовища є "новими", облаштованими вже у ХХ ст. Із часом, коли село розрослося, деякі кладовища опинилися в межах поселень або впритул до них (Білогорілка, Гамаліївка, Ісківці, Нижня Будаківка), інші розташовані вздовж автомагістралей (наприклад, Піски).

Усі кладовища мають чітко виражені кордони, визначені парканом або, за його відсутності, глибоким ровом. У с. Гамаліївка паркан відсутній по всьому пе-

риметру, є лише одна центральна стіна з ворітьми (інформатор Поліна М., 65 р. : "тут-осьо в Гамаліївці немає огорожі. Ворота є... [Ворота і трохи на фасаді огорожено, да? По периметру більше ніде?] Да, і в Са-рах [сусіднє село Миргородського р-ну] немає. Забор лише од воріт і сюди, а кругом [кладовища] немає. Там просто канава"; інформатор Олексій М., 58 р. : "не огорожено, головне, що ворота є, покойніка завжди вносять через ворота"). Ворота мають сакральний характер – це місце перетину світу живих і мертвих, тому потрібно бути обережним : "привезли покойника, заходиш до покойника, і виходиш тою ж дорогою, не йти поза углами, як ми: через город, мені ближче. Привезли покойника, ми зайшли, процесія, до ями, до кладовища, а вийти цію ж дорогою. Через ворота вийти назад [...] А в Долинці – ні. Я оце була – [...] вони заходять у одну ту [ворота], похоронили покойника і виходять отуто коло Хоменчихи. А я ще йду і кажу: "В нас же ж не так. Не можна йти другою дорогою". А вони кажуть: "А в нас всегда так: заходить туди, а виходить сюди"" (інформатор Ганна М., 75 р.), "Незя ходить через город [навпростець]: покойники вас не бачать, що ви прийшли. Якщо ви прийшли тою ж дорогою, що його привезли, то вони бачать, а так – не бачать" (інформатор Ганна Л., 73 р.). Як і всюди в Україні, на Лохвиччині ворота кладовища фігурують у народних віруваннях як місце перебування душі нещодавно померлих, які очікують на нових покойників. Через це ворота завжди мають бути зачиненими, крім безпосереднього моменту похорону, коли крізь них проносять покойника. А миряни під час відвідин повинні проходити через хвіртку або стежку, якщо виразна огорожа на кладовищі відсутня.

У більшості сіл і м. Лохвиці його встановлюють у головах (Нижня Будаківка, Риги, Корсунівка, Гамаліївка, Сенча, Ісківці). У Долинці, Пласківщині (за словами респондентів), Білогорілці, Високому – у ногах. На сільських кладовищах трапляються й обидва варіанти встановлення хреста (Вирішальне, Безсали, Токарі): "Казав батюшка, можна там і можна там. Правильно і в голові, правильно і в ногах. Хто де як заведено". Щодо встановлення хреста в ногах дають загальнопоширене пояснення: "Мертвяк шоб устав, так було за шо взяцця" (Долинка, Поліна М., 65 р.); "Мама казали шо треба, шоб був у ногах. Я, каже, як на страшний суд вставати му – то за хрест [візьмуся] і встану" (Безсали, Ганна Б., 88 р.); "Чула, шо як устаєш, то за хрест берешся" (Токарі, Антоніна М., 84 р.). На хрест чіпляють рушник. У Нижній Будаківці жінка сама собі на смерть вишила рушник із таким сюжетом: могила, хрест на могилі і чорний ворон сидить і дивиться вниз "і підписала, вишила так буквами: "Ніхто за сиротою не заплаче, хіба чорний ворон на могилі закрече".

Орієнтація могил – за православним обрядом – головою на захід, обличчям на схід. Усі могили розташовані в ряд. Ще в середині ХХ ст. зустрічались випадки поховання самогубців у міжряддях. Із кінця ХХ ст. таких покійників ховають в один ряд з усіма, уже не дотримуючись традиції відокремлювати таких "нечистих" покійників [3], хоча всі респонденти знають, що ховати таких мерців традиція визначає в певних місцях кладовища: на кутках / біля межі / на окремій ділянці кладовища / в хащах / "на перепутті" : "чула, не при канаві [ховають], а в тій частині, ті, хто пішов з життя самогубством. [Хрести на таких могилах ставлять?] Ну, [вагається] тепер усіх разом ховають" (с. Гамаліївка, Поліна М., 65 р.), "хто на себе руки наклав, ховають окремо, ховають, буває й на кладовищі. Ну, десь ховають отак : до рову ближче або що" (с. Нижня Будаківка, Ганна Г., 89 р.), "Вони на кладовищі в кінці кладовища. Збоку, на виході"; "кладуть всіх в ряди. А цих кладуть поза рядом. Він може бути не просто з краю, він не в ряду з усіма лежить, а на проході чи на проезді" (Вирішальне, Ніна Ч., 50 р.); "їх ховають у стороні коло рову. Є в нас такі люди. [І зараз так ховають?] Да", (Безсали, Ганна Б., 88 р.); "Ховали, тільки на краю кладовища" (Риги, Ілля М., 76 р.).

Фундаментально упорядковувати могилу (встановлювати постійний пам'ятний знак) за народним звичаєм потрібно не раніше року ("треба, щоб перезимувала" (с. Білогорілка, Катерина К., 80 р.). Зазвичай встановлюють металевий або камінний (гранітний, мармуровий) хрест чи плиту різних розмірів і конфігурацій із вибитим хрестом на самій стелі або прилаштуванням на її верхівці. Хрести на сільських кладовищах в основному чотири- та шестираменні, із видовженою нижньою частиною. Із середини ХХ ст. на хрестах і стелах розміщують фотопортрети померлих у кіотах/медальйонах, в останні роки використовують фотокераміку. Підписи на надгробках віддзеркалюють загальнодержавну мовну політику: українською мовою означені могили 1940–60-х рр., 1970–2010-х рр. – російською, в останнє десятиліття знову повертається українська мова на персоналізовані підписи й епітафії. Мармурові та гранітні надгробки мають усі ознаки міської "меморіальної моди". Простежується поступова відмова від "оградок": "Вже добрих років сім не обгороджують, немає теє огорожі. [Чому?] Як моя мама говорила : "Мені щоб не було оградки, я не хочу бути загорожена". А так тепер із-за того, що і красить, і прибирають, важко його обслуговувати оте все, оградки ж з різними візерунками, красить треба. Металеві. Були й дерев'яні, але дерев'яних вже немає, вони своє віджили" (с. Гамаліївка, Поліна М., 65 р.).

Активно впроваджується на сільських кладовищах і екологічна культура: щороку зменшується кількість пластикових квітів і вінків на могилах під час їхнього впорядкування, надається перевага живим багато- та однорічним рослинам. Одна з респонденток (Нижня Будаківка, Катерина М., 68 р.) продекламувала віднайдений для неї онуком вірш у мережі інтернет, ідею якого підхоплюють і впроваджують інші односельці:

*Посадить на могилах квіти живі.
У барвінку, конваліях та сон-траві
Хай ховаються бджоли, іскриться роса.
Це і буде природна та Божа краса.
Не несить сюди пластику – мотлох і бруд.
Зрозумійте лишень – не потрібен він тут.
Ви тюльпани садить, ви жоржини садить.
Ви букети живі на могили несить.
А від пластику в світі ідучі дими.
В тих димах скоро всі задихнемося ми.*

*Не співатимуть в небі птахи гомінкі,
Як щороку палити ми будем вінки.
А душі не потрібен розкішний палац.
Ні вінки із пластмаси, ні квітів ерзац...
Подаяння потрібне, молитви слова
І в серцях наших пам'ять і вічна, й жива.*

Своєрідне "генеральне прибирання" відбувається приблизно за тиждень до Великодня: "Ми прибираємо – стараємося перед Паскою прибрать. Позагрібать, посадить щось там, якщо могилка обросла травичкою, обгристи, винести, то скосить, вимести все. А перед Проводами їдемо тай все" (с. Гамаліївка, Ніна К., 67 р.). На могилах висаджують квіти: "Чорнобривчики садимо, анютини глазки [братчики] садимо. Всяк: і на могилі, і [навколо]. І барвінок. Ото барвінком могилу обсажують, і як розростається... на якій він гарно приживається, на якій гірше: земля яка йому підходить. [Дерева-кущі] вже тепер не садять. Раніше садили. Але ж вони розростаються, заростає і потім [хасці утворюються]" (с. Гамаліївка, Поліна М., 65 р.).

Головним поминальним днем у календарі лохвиччан залишається поминальний день на наступному після Великоднього тижні – *Проводі, Пріводи, Провідний понеділок, Гробки* (рідко). Основною нецерковною складовою в обряді поминання є спільна трапеза з померлими, яка генетично сягає дохристиянських часів. Родичі померлих приходять на кладовище в першій половині дня, розкладають на могилах паски та крашанки як символи вічного життя, сідають біля могил за облаштовані столи, пригощаються й частують родичів і знайомих: "Христосалися з людьми і до могилки. Було раніше так? [що люди сідали і обідали на кладовищі], а тепер кожен біля своїх могилок. Яйце свячене. Конхвети. Але раніше не було конхветів. То яйце положиш, а то було печемо самі коржики" (Безсали, Ганна Б., 88 р.); "Я як ходив, то чвертку візьму. Пішов посидів, обійшов усіх. Канхвети [клав]. Там у мене багачко-родичів" (Риги, Ілля М., 76 р.). У с. Нижня Будаківка 89-літня респондентка згадала, що за її дитинства на Провідний понеділок катали яйця по могилах: "Так було перекачують: та туди, ця – туди і кажуть: "Христос Воскрес!" – "Воістину Воскрес!". Хвіртки в оградках "від Паски до Провід відкриті, а потім закривають. Тиждень" (Гамаліївка, Олексій М., 58 р.).

Респонденти відзначають Троїцьку суботу також як поминальну, але глибинна семантика цього дня для них втрачена. Подекуди інтерв'юєри наголошують, що саме на Троїцьку суботу можна поминати самогубців: "На троєцьку суботу ідуть, бо поминаюцца всі ті, шо волною смертю умер, хто неволною смерттю вмер" (с. Нижня Будаківка, Ганна Г., 89 р.).

Могили таких покійників (варіативно: самогубців/утоплеників) ще донедавна були задіяні й у магічних ритуальних практиках: за великої посухи їх ходили поливати з метою викликання дощу: "Покойника поливали, утопленика. У нас там була Паськівщина, і воно голод як був, ішла жінка з дитинкою, ну, може, йому год три було, і вона ж так же просила їсти, бо голод : "Мамо, мені їсти". Так вона кинула в колодязь його і сама плигну'ла. І ото той колодязь закрили і зробили могилку і ходили поливать, то такий дощ лив, що уже не раді були, що полили" (Нижня Будаківка, Ганна Г., 89 р.), "У нас є тут, поховане. Між могил отак похований, бо ото [сміється], як нема дощу, то – в нас жила – вона б вам ще розказала, це померла вона цей рік, так вона: "Я піду поллю", – там мабуть... один... два, три. Троє:

дівчина там одна була молода у нас, такий пам'ятник чорний маленький, вона десь в Гадячі вчилася і втопилася, – так ото піду поллю, шоби дощ пішов". – "А воно, – кажу, поможе?" Було, ото, йду, а вона каже: "Піду, поллю". [Треба поливати могилу утопленника чи вішалника?] Потопельника" (с. Нижня Будаківка, Катерина М., 68 р.).

Кладовище дотепер лишається особливим публічним простором села, де транслюють і відтворюють певні соціокультурні норми, спрацьовують знакові механізми репрезентації ритуальної практики взаємодії мертвих і живих: "У нас в Ручках є кладбище, там сосни, ніхто не живе тепер, а ми всі з'їжаємося раз у рік на По'минки, а тоді всім хочеться поспівать, погулять, хоч і старі. Так ми рішили проводити таке як День села. І ото як я місцева, то я їх всіх обдзвоню [адміністрацію сільради], договорюємося і двічі ото стрічаємося. То ми в Ручках зустрічаємося – то святе!" (Білогорілка, Наталія Б., 73 р.).

Значного поширення в сільському мортальному просторі набули індивідуальні поминання на кладовищах. Такі відвідування некрополів не несуть певного релігійного змісту, швидше – вербально-комунікативного, коли роковини смерті або день народження покійника є приводом для зустрічі та спілкування живих і влаштування поминальних частувань.

На сільських кладовищах із часом формуються сімейні поховання з кількох поколінь однієї родини або близьких родичів, утворюючи т. зв. "родинні кутки". Нерідко на плиту з іменами померлих і похованих у цій могилі покійників долучають відомості з датами життя та смерті тих родичів, місце поховання яких невідоме, але вони обов'язково мають залучатися до кола предків із відповідним шанобливим до них ставленням. Це, насамперед, родичі, які загинули під час Голодомору, радянсько-фінської чи Другої світової воєн. Із міркувань фінансових заощаджень під час виготовлення пам'ятних знаків живі родичі готують для себе надмогильні пам'ятники із власними зображеннями й датами народження, дати смерті яких впишуть члени родин після їхньої смерті. Така практика поширена в багатьох населених пунктах Лохвиччини та сприймається без негативу. Тут можна провести паралель з етнографічними матеріалами, які по всій території України фіксували (навіть у наприкінці ХХ ст.) практику придбання та збереження трун літніми людьми; тримали їх на горіщі й використовували як скрині для зберігання збіжжя, не вбачаючи в цьому негативного змісту): "У нас дома на горіщі із трицять другого року по шійсят сьомий рік була труна, дідусь помер, а з полу робили гроб, а син був столяр, а бабуся каже: "Ваня, роби й мені разом, сьогодні батько, а завтра я [помру]". Ну, бабуся не померла, вижила [під час Голодомору]. І ото та труна простояла до шійсят сьомого року, вона в шійсят сьомому році померла. [В труні зберігали] жито, [...] до Нового року в труні були яблука" (Бербениці, Ніна Т., 84 р.). У с. Вирішальне респонденти згадали, про поодинокий випадок зберігання труни наприкінці 1990-х рр.: "Дедушка був, що сам собі зробив труну". Принагідно зазначимо, що могли наперед робити й намогильний хрест. Так, у с. Гамаліївка місцевий мешканець викував хрест для себе та своєї доньки, які після їхньої смерті були встановлені на могилах.

На багатьох сільських кладовищах доглядаються силами громади братські могили жертв Голодомору зі встановленими великими хрестами, а також поховання воїнів Червоної армії, які загинули у 1941–45 рр., із скульптурами військових у військових строях, стелами,

обелісками або пам'ятниками з радянською символікою (п'ятикутна зірка, стилізовані зображення радянських орденів і медалей). Російська збройна агресія на Сході України внесла в українську некрополістику ще одну сумну главу – поховання та вшанування пам'яті уродженців Лохвиччини, захисників Батьківщини, що віддали своє життя в зоні проведення АТО/ООС і поховані на території району.

Засобами семіотичного оформлення індивідуальності місця поховання постають маркувальні: іменні, вікові, конфесійні, професійні, біографічні, оформлені графічно та у вигляді малюнка. Так, фокусуючись на візуальних особливостях надмогильних споруд (пам'ятників), можна зрозуміти знаковий простір, який за допомогою символів і метафор розкриває біографію померлого. Насамперед, це світоглядний фактор, який простежується в релігійних/атеїстичних маркерах: використання або відмова від хрестів, радянської символіки (п'ятикутна зірка), створення казуїстичної символіки з опосередкованою вказівкою на конфесійну приналежність. Часто на надгробках містяться зображення, які розкривають професійну приналежність мерця – медичні прилади, символ медицини (чаша зі змією) на могилах сільських фельдшерів; книга, перо, зошит, глобус на могилі вчителя; палітра і пензлі на могилах місцевих художників-аматорів; фрагменти військової техніки, зображення бою, державних нагород на могилах ветеранів/військових, учасників бойових дій в Афганістані (1979–1989), у зоні проведення АТО/ООС; автомобілі, вантажівки, мотоцикли – на могилах водіїв чи автолюбителів; спортивні знаряддя чи елементи екіпіровки спортсменів; іграшки й ангелики на дитячих похованнях. Також професійну приналежність красномовно демонструють зображення мерця у відповідному одязі (військовий однострій, медичний халат чи шапочка, спортивна форма, професійний спецодяг). Зображення на надгробку покликане репрезентувати не лише особистість покійника, але його належність до певної соціальної групи. Отже, надмогильний пам'ятник, із певними припущеннями, може бути особистісною репрезентацією покійника. Відмінний від інших дизайн надмогильного пам'ятника покликаний продемонструвати шану до покійного, рівень статків, іноді навіть особливості естетичних уподобань як мерця, так і його живих родичів. Надгробок постає матеріально архітектурний знак пам'яті, включений у масштабнішу символічну систему. На основі аналізу вміщених на надгробках зображень і візуальних текстів можна стверджувати, що кладовище є простором інтерпретацій, обумовлених світоглядом живих, які використовують для означення смерті візуальні коди та символи (наприклад, символічна вказівка на причину смерті). Місце поховання стає семіотичним заміщенням померлого родича з відповідними комунікативними практиками. Окрім зображень засобом репрезентації померлого є текстові підписи, або епітафії. Останні дозволяють увести в контекст (біографію), пояснити чи деталізувати зображення, нанесене на пам'ятний знак. Рідні, маючи можливість ініціювати комунікацію через візуалізацію в текстовому форматі, дозволяють уникнути типовості й уніфікації текстових повідомлень, хоча фраза "Пам'ятаємо, сумуємо, любимо" зустрічається доволі часто.

Аналізуючи стилістику сучасної мортальної культури мешканців сіл Лохвиччини, можна констатувати часткову уніфікацію сучасного типу надгробків, лівову частку яких предствляють моделі фабричного виробництва (спеціалізованих майстерень). Водночас сільські кладовища

постають перед нами як особливий публічний простір громади, де відтворюються і трансформуються певні соціокультурні практики, спрацьовують знакові механізми репрезентації ритуальної взаємодії мертвих і живих.

Список використаних джерел

1. Бех М. Лохвиччина : етнографічне обстеження козацького краю / М. Бех та ін. // Народна творчість та етнологія. – 2021. – № 1. – С. 95–109.
2. Боряк О. "Як янгол вестиме до Бога...": поховальна обрядовість українсько-білоруського пограниччя : монографія / О. Боряк. – Київ: ДІА, 2021. – 352 с.
3. Зеленин Д. Восточно-славянская этнография / Д. Зеленин. – Москва: Наука, 1991. – 507 с.
4. Сушко В. Кладовища в українській традиційній культурі (за матеріалами етнографічних досліджень Слобідської України XIX–XX ст.) / В.Сушко // Тези 58 Міжнародної конференції молодих вчених "Каразінські читання" (22 квітня 2005 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-history.univer.kharkov.ua/sno/sno_konf_files/sno_konf_58/sushko.htm
5. Таран О. Міський цвинтар як віддзеркалення епохи (етнокультурний аспект). / О. Таран // Трансформація етнокультурного

простору в умовах інформаційного суспільства. – Київ: ІМФЕ, 2019. – С. 148–164.

References

1. Bekh M., Bondarenko G., Koval-Fuchylo I., Kosytska Z., Omelchuk O., Taran O. (2021). Lokhvytchyna: ethnographic survey of the Cossack region. *Folk art and ethnology*, 1, 95-109.. [In Ukrainian].
2. Boriak O. (2021). "How an angel will lead to God ...": funeral rites of the Ukrainian-Belarusian border: monograph. Kyiv: DIA. [In Ukrainian].
3. Zelenin D. (1991). *East Slavic ethnography*. Moscow: Nauka. [In Russian].
4. Sushko V. (2005). *Cemeteries in Ukrainian traditional culture (based on ethnographic research of Slobidska Ukraine of the 19th–21st centuries)*. Abstracts of the 58th International Conference of Young Scientists "Karazin Readings". (April 22, 2005). URL: http://www-history.univer.kharkov.ua/sno/sno_konf_files/sno_konf_58/sushko.htm
5. Taran O. (2019). City cemetery as a reflection of the era (ethnocultural aspect). In H. Skrypnyk (Ed.), *Transformation of ethnocultural space in the information society*. Kyiv: IASFE. Pp. 148–164. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 10.10.21

O. Taran, PhD in History, Research Fellow

Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

FUNERAL TRADITIONS: VISUAL ANTHROPOLOGY OF A MODERN CEMETERY (ON THE EXAMPLE OF RURAL NECROPOLISES OF LOKHVYTSIA DISTRICT)

The article analyzes the main markers of the memorial tradition of the village cemetery. The process of modification, disappearance and appearance of new features of the memorial culture connected with the cultural space of the cemetery is considered. The permanent functioning of funeral rites and the state of preservation of rural necropolises is a strong tool for maintaining and activating cultural memory not only within the family or community, but also society as a whole. The age of digital communications allows the rapid borrowing of individual mortal practices, which are fixed by the methods of visual anthropology. All surveyed cemeteries are "new", arranged in the twentieth century. Over time, as the village grew, some cemeteries found themselves within settlements or close to them. The tombstone is installed in a year. Usually a metal or stone (granite, marble) cross or slab of different sizes and configurations is installed with an embossed cross on the ceiling itself or attached to its top. The signatures on the tombstones reflect the national language policy: graves marked in Ukrainian in the 1940s and 1960s, in 1970–2010 in Russian, and in the last decade the Ukrainian language has returned to personalized signatures and epitaphs. Marble and granite tombstones have all the hallmarks of urban "memorial fashion". Ecological culture is also actively introduced in rural cemeteries: every year the number of plastic flowers and wreaths on graves decreases during their arrangement, preference is given to living perennials and annuals. The main day of remembrance in the calendar of the people of Lokhvytsia district remains the day of remembrance on the next week after Easter – Provody. To this day, the cemetery remains a special public space of the village, where certain socio-cultural norms are broadcast and reproduced, and symbolic mechanisms of representation of the ritual practice of interaction between the dead and the living are activated.

Key words: village cemetery, grave, cross, Lokhvytsia district, tradition, borrowing, mortal practices.